

Két fél élet – egy teljes halál?

(A százéves Gólyakalifa rejtélyei)

Babits tanár úr alaposan föladta a leckét kortársainak és az utókornak. Megjelenése óta (1912) *A gólyakalifa* mintegy húsz kiadást ért meg, a kortársaknak és az utókornak volt tehát módja értelmezni és megoldani Babits regényét (rejtélyét). Kritikus és filológus urak bele is sétáltak szépen a csapdába: föltárták nagy körültekintően Babits családi hátterét, Fogaras és Újpest századfordulós topográfiáját, följegyezték a költő látogatását egy dél-erdélyi elmeegógyintézetben, megemlékeztek öngyilkos tanártársáról – vagyis mindazzal tisztába jöttek, ami semmi érdemlegessel nem vitte közelebb őket *A gólyakalifa* megoldásához.

Babits, fiatalkorától határozott érdeklődést mutatott a századforduló neki-lendülő műszaki civilizációja iránt, szerette a mozit (a detektívfilmeket), megénekelte a mozgó-fényképet, az utazást, a repülést – nem mint a technika csodáit, hanem mint olyan eredményeket, amelyekkel az emberi elme távlatosan gazdagíthatja a civilizációt, a kultúrát.

Olvasottsága, nyelvismerete olyan területekre is elkalauzolta Babitsot, ahová még tanult kortársai is csak ritkán jutnak el, a klasszika-filológia, a mitológia egyetemi stúdiukai mellett alapos ismereteket mondhatott magáénak a filozófia témaköréből, behatóan tanulmányozta a matematikát, a természettudomány számos ágát, de még a pszichiátriát is.

Hajlik a kritikus, hogy azt állítsa, mindezeknek a stúdiumoknak az olvasó birtokában is meg kell lennie, máskülönben aligha követheti pontosan és értetheti meg *A gólyakalifa* szerkezetét, egymásba fonódó üzenetrendszerét, aligha fogadhatja el hitelesnek a benne leírt-föltárt lelki jelenségeket. Hajlik a kritikus, hogy azt állítsa, mindezek a stúdiumok semmivel se visznek közelebb a megértéshez, a megoldáshoz, a mű hiteléhez. Mind az író Babits Mihálynak, mind az olvasónak sokkal inkább az emberi lélek kellő ismeretével kell rendelkeznie, bátorsággal, amely hajlandó behatolni a psziché rejtett mélységeibe, mechanizmusába, akár a saját lelkünk és tudatunk sugallata, intuíciója segítségével hívásával is.

Babits kedvelte a detektívregényt, de *A gólyakalifa* nem detektívregény, annak ellenére, hogy a megoldatlan talány a végsőkéig megoldatlan marad benne, módszere is többet vesz át, használ föl a logikai agymunka valóság(?)feltáró lehetőségeiből.

A gólyakalifa cím némiképp talányos, az arab tündérmesére utal (*Ezeregy-éjszaka*), a kalifára, aki hol emberalakban, hol gólyaformában él, az átmenetet pedig a Mutabor (meg fogok változni) szó kimondásával tudja megteremteni. A konfliktus abból adódik, hogy a varázsszó elfelejtése a kalifát véglegesen gólyaformában tartja meg. Ezzel a (nem lényegtelen) azonossággal azonban vége is a két mű párhuzamának, a regényben a mese elemeire alig történik

utalás, „A gólyakalifa” inkább megóv valamiféle látványos, könnyű megoldást sugalló detektívregény-címtől.

Tábory Elemér tizenhat éves, amikor fölfedezi magában, hogy egy másik én is él benne. A tudatában, az álmaiban – vagy akár a valóságban. Alteregója az álmaiban (pontosabban: alvás közben) jelenik meg, vagy inkább elalvás-kor vált át az egyik életfél a másikba. Nincsen azonban szó tökéletes megfelelésről (vagy – rossz szójátékkal: – megfelelésről)! Tizenhat éves koráig Elemérnek erről a másik életről csak bizonytalan emlékei vannak, megmagyarázhatatlan félelmei és „rosszérzése” egyes helyszínekkel és személyekkel szemben.

Alteregója ugyan vele egyidős, de származásáról és korábbi életéről nem tud biztosat, és nem tud részleteket, inkább csak néhány mozaikképre emlékezik. Elemér a nevezetes majális napján tapasztalja először, hogy álma több mint alkalmi és esetleges álmom, hogy álombeli alteregójának külön élete van, vagy legalább is lehet. Van tehát a regényben egyszer egy saját személyiség (Tábory Elemér), egy alteregó személyiség (az asztalos inas), álombeli emlékek, amelyek az asztalos inas tudatában őrződtek meg, és olyan emlékképek, amelyek „átjönnek” Elemér ébrenlétébe. Nincs viszont az alteregó személyiségnek (az asztalos inasnak) emléke Tábory Elemér világáról, és az „átjött” emlékképek megfeleltetése is esetleges és zavaros.

Tábory Elemér megijed álmától, különösen, amikor azt tapasztalja, hogy álma folytatódólagos, de leginkább, amikor úgy érzékeli, hogy az álombeli figura valamiképpen vele azonos személy, aki saját(os), önálló élettel rendelkezik. Az éjszaka és a nappal egymást felváltó és kizáró rendje az ego és az alteregó életét is szabályozza, napi életrendjük függeni kezd egymás tevékenységétől. Az elalvás és a fölébredés lesz életük legfőbb tagoló eleme, illetve a személyiségváltás pillanata. Tábory Elemér primátusa azonban sokáig megmarad, vagyis nem jön létre olyan automatizmus, amelyben minden nappal Tábory Elemér élete, és minden éjjel az alteregó élete folytatódna. Mindkettejük élete azonban nappal folyik, tehát Elemér álmában az alteregónak nappal van, az alteregó álmában pedig Elemér éli a maga nappali életét. Az álmom-ébrenlét határának eltolódása (éjszakázás, virrasztás, felriadás, elbóbiskolás) mindannyiszor hirtelen személyiségváltást okoz, és „a másik” napirendjében is zavart idéz elő.

Elemér – különös módon, mintegy kívülről befelé haladva – először egy sor mellékszereplőt vél ismerősnek, majd azonosít álombeli környezete szereplőivel. Zavart okoz azonban Elemér számára, hogy az ő életében ezek az emberek egészen más kapcsolatban állnak vele, mint az asztalos inással a másik életben. Az esetek nagy részében bizonytalan és eldönthetetlen az ő számára is, hogy ezeknél a mellékszereplőknél a személyiség testi azonosságáról van-e szó, vagy csupán az arc, a gesztusok, egyes jellemvonások véletlenszerű, különleges megegyezéséről.

Kezdetből fönnáll azonban egy döntő különbség! Tábory Elemér élete változatos és tartalmas élet, az alteregóé monoton és tartalmatlan. Elemér élete napról-napra változik és gazdagodik, az asztalos inasé egy helyben topog, s ha változik is, az a kényszerek hatására és negatív elemekkel történik. Elemér éle-

te harmonikus, világszemlélete optimista, környezetébe tökéletesen beleilleszkedik, ismerősei, családtagjai hozzásegítik pozitív személyisége kibontakozásához. Babits a magyar századvég vidéki-kisvárosi patriarchális, idilli életformáját ábrázolja. Az impresszionista hangulat- és környezetábrázolásba egyetlen disszonáns hang sem vegyül, sem a jellemrajzokba, sem a stíluselemek közé. Elemért harmonikus családi környezet óvja a külvilágtól, és minden adott, hogy a fiú tartalmas emberi és társadalmi (vagy akár tudományos) karriert fusson be.

Az asztalos inas élete sivár, világszemlélete zavaros és pesszimista. Környezete fojtogató, a vele egyívású szereplők lehúzzák romlott, fülledt, állati ösztönvilágukba. Személyisége semmi olyan jelet nem mutat, amelyben a kiemelkedés igénye tűnne fel. Gyűlölet, bosszúállás, türelmetlenség, a munka megvetése, a kisgyerek bántalmazása – a környezetnek és a jellemnek csupa olyan torzulása veszi körül tehát, amely kiemelkedése ellenében hat. A naturalista hangulat- és környezetábrázolásba csak disszonáns elemek kerülnek, a jellemrajzokba és a stíluselemekbe is. Családjából az asztalos inas csak rossz hírű anyját ismeri, aki eldobta magától, társai verik és gúnyolják, megkeseredett lelkében szembefordul minden pozitív környezeti elemmel és hatással. A társadalmi haladásnak (civilizációnak, kultúrának) a hírét sem hallotta. Szökésre nem a feltörekvés vágya, hanem a bűn sarkallja, valamint a félelem a büntetéstől (megveri a mester utálatos kölykét). A környezet, amelyben az asztalos inas él (és még inkább, ahová menekül), a századvég elmaradott külvárosi-városvégi világa. Ez a világ telve van a létért folyó küzdelem embertelen jeleneteivel, figuráival, gesztusai-
val.

Az elmondottak után aligha kell bizonyítani, hogy a két világ: Tábornok Eleméré és az asztalos inasé – valójában egy világ. Ugyanaz a világ, amelynek egyikébe minden pozitív élmény és tényező gyűlt össze, a másikba minden rossz és erkölcstelen sűrűsödött. Elsősorban az erkölcsi értékek mentén hasadt tehát ketté a világ, de ezek az értékek határozott társadalmi korrelációt képeznek. A két világot egyrészt elválasztja egymástól az álom és az ébrenlét határa, másrészt a két világ egymást kiegészíti, föltételezi. A két világ alapvetően különböző értékrendje azonban egyre inkább tudatosodik „a másikban”. Eddig csak Elemér érezte, hogy az asztalos inas valamiképpen saját maga, az ő lehetséges lecsúszott (vagy inkább lenn maradt) személyiségpárja, mostantól az asztalos inas is megsejt valamit Elemér személyiségéből, a felemelkedés és megtisztulás helyett azonban inkább a fölkapaszkodás dühe, a bírvágy, a minden áron való érvényesülés ingere mozgatja cselekedeteit.

Elemér, miután legyőzi kezdeti rémületét, belenyugszik a kettős létezésbe, még valamiféle érdeklődést és megértést is tanúsít alteregója iránt. Amint azonban érzi, hogy mindinkább az asztalos inas hatalma alá kerül, a gonosz indulat és erkölcsi hitványság az ő világát is kezdi megmérgezni, szabadulni akar tőle. Először Amerikába készül: hátha a nappalok és éjszakák fordított rendje magyarázatot ad a rejtélyre. A naiv logika arra a feltételezésre épül, hogy Kincses (az álombeli mester alakjának hordozója az ébrenlétben) is állítólag Amerikából érkezett. Efféle utazásra végül nem kerül sor, de másfajta igen: Elemér és

családja Velencébe utazik, hátha sikerül szép és vonzó emlékekkel kiszorítani a benne élő alvilág rémképeit. Valójában menekülés ez a javából! Minél harmonikusabbak és nemesebbek Elemér napjai, annál aljasabb világ formálódik a szakadék másik oldalán.

Az asztalos inas már régen díjnok, vagyis közben személyiséget cserélt, hamis nevet használ, bizonyítványt lop, kisstílú zsaroló karmai közé kerül, de ő maga semmit sem tesz helyzete tisztázása vagy javítása érdekében. Az asztalos inas és a díjnok különbségtétele azonban csak az idő múlását akarja érzékeltetni, amiképp a diák Elemérből is egyetemi hallgató, utazgató úri fiú lesz. Az asztalosinas-díjnok tétlen sodródása a rosszban – változatlan marad.

Elemér körül szűkülni kezd a kör, közvetlen családtagjaiban is fölfedezi az álomvilág szereplőit, akik ott egy romlott környezet romlott figurái (szülei, a törékeny „nenne”, sőt Etelka is sorra megjelenik ebben a taszító enumerációban).

Elemér egyre tehetetlenebbül őrlődik az álom-ébredés szerkezetben, amely lassanként teljesen a hatalmába keríti. Képtelen eldönteni, hogy beavasson-e bárkit élete egyre fenyegetőbb rejtélyébe. Sem szülei kéréseire, sem Etelka unszolására nem nyilatkozik meg, legalább Babits tanár úr elvihetné egy Freud álomelméletét jól ismerő, felvilágosult pszichiáterhez. Nos, egyik sem történik meg. Talán Babits-Tábory Elemér korában az örültség egyértelmű beismerése lett volna, ha valaki pszichiáterhez jár? De akkor miért lépett fel, vált népszerűvé és hódított Freud? Vagy ez a szemlélet az idilli, vidéki Magyarországon nem egészen így működött? Vagy ennél kézenfekvőbb a dolog? Ki vette volna komolyan, ki hitte volna el Elemér tudathasadását, a meghasadt személyiség kettős életét, a két tudat fél fizikális és pszichés önállósodását – tegyük hozzá: minden bizonyíték nélkül? Mindkét szülője, de Etelka is a legbanálisabb közhegyekkel „nyugtatja” Elemért, mintegy végképp elvágyva reményét, hogy környezete megértse.

Etelka figurája a regény leggyengébb pontja, az ő érzelmi vonzereje, testi közelsége, majdani házastársi jelenléte esetleg befolyásolhatná Elemér érzelmi világát, éjszakáit. Szó sincs róla! Kettejük kapcsolata a legátlagosabb vonzalom, a legbanálisabb jegyesség. Ráadásul Etelka beköltözése – Elemér távollétében – a szülői házba, minden magyarázat nélkül történik. Etelka „szála” sajnos mellékes szál lesz, Babits nyilván „nem merte” erősebb érzelmi fegyverekkel fölfegyverezni, féltette egy valódi szerelem szenvedélyétől Elemér lelki fogóságának kényes egyensúlyát.

Volna még egy megoldás, amit Elemérnek meg kellene lépnie, de amire szintén nem kerül sor. Az alteregónak nincs neve, vagyis Elemér álmában nem hangzik el, nem íródik le az asztalosinas-díjnok neve. Annyit azonban tud Elemér, hogy alteregója is magyar, a környezet Budapest külvárosa vagy valamelyik szegénynegyede – életveszélyessé váló lélek- és ellenfelét tehát ott kellene megkeresnie. Ehelyett Elemér Velencébe utazik, ahol nyilvánvalóan nem találkozhatnak, nem képzelhető el semmiféle személyes kapcsolatfelvétel közöttük.

A kritika évtizedek óta a regény kulcstényezőjeként említi Elemér és az utcalány találkozását, amelyet a két világ valamiféle érintkezési pontjának tekin-

tenek. Nos, a századforduló Magyarországon, a kapitalizálódó Budapesten a prostitúció – legalábbis az irodalom tanúsága szerint – még sokat megőrzött a hajdani „perdita” szemléletből, az utcalányokat inkább szerencsétlen, ám érző szívű áldozatoknak tartották. Szilvia, a kalandornő társaságában Elemér már korábban végigmulatla Európa szerencsejáték-alvilágát, majd – pénze fogytán – szakított Szilviával. A későbbi perdita-epizóddal tehát nem „mocskolta be” magát különösebben, maga sem érezte úgy (sem a korabeli, sem a mai olvasó nem érzi úgy). Különös, hogy Babits ugyanekkor a díjnoktól „megtagadja”, hogy bármiféle szerelmi kapcsolatot létesítsen, de még az utcalányoktól is „eltiltja”.

A történet utolsó felvonásába fordul: egyre inkább a díjnok lesz a főszereplő, Elemér jelenik meg az ő álmaiban, Elemér életnormái és emlékei szívárog-
nak be és erősödnek fel a díjnok gondolatvilágában. A díjnok egyre inkább az „elnöki szolga” markában érzi magát, a bizonyítványcsalás után bélyeget hamisít, sikkaszt, eldorbézolja ebül szerzett pénzét, egyetlen kiút marad számára: az öngyilkosság. Elemér is szabadulni akar a túlburjanzott alteregótól, az erkölcsi igényességét féltve őrző fiú egyetlen megoldást lát maga előtt: a díjnok megölését. Ráadásul Etelka, a lágyszívű ara ugyanezt a megoldást sugallja jegyesének! Elemér tehát énje másik felét akarja megölni, a díjnok önmagát – kétségkívül a második megoldás a „tisztességesebb”. A következmény aligha lehet kétséges: Táborny Elemért „halva találták szobájában, a homlokán lőtt sebbel, és semmiféle fegyver nem volt körülötte. Mi történhetett? Semmiféle nyomozás nem vezetett eredményre.”

A regény főszereplője maga a rendszer: az ördögien egymásba illeszkedő két fél élet vagy fél lélek. De lehet variálni: két test – egy lélek, két lélek – egy test, mindkét megközelítéshez szolgáltat a történet érveket. Ámbár csak logikai érveket, azokat is „az érdekelt fél”, Táborny Elemér előadásában. Vagy, hát, hogy is van ez? A két test egy, mivel az egyik álmodja a másikat is. A két test kettő, mivel mindkettő szuverén világban él és cselekszik, folyamatosan. A két lélek egy, Elemér csak elfojtott „rosszabbik énjét” idézi fel álmaiban. A két lélek kettő, az asztalosinas-díjnok lelke fokozatosan „előretör” és megmérgezi, majd hatalmába keríti Elemér lelkét. Vagy mégis egy a két lélek? Jó és rossz fele hol önmagára ismer a másik lélek félben, hol föltételezi a másik létét, hol éppen a másiktól merít érveket-ellenérveket, végül pedig képtelenek egymás nélkül élni, csak együtt halni (ha ugyan a díjnok meghal, amire a regényben semmiféle utalás nincs!).

A rendszer természetesen teljes, de – hangsúlyozzuk ismét – nem pszichiátriai tétel bizonyító anyaga, hanem lélektani regény, hiteles lélekrajzzal a főszereplő(k)ről. A csoportosítás valóban tendenciózus: az impresszionista-szeccsessziós idill is elfogult (némiképp), és a naturalista nyomorfilozófia is elfogult (némiképp). Akkor mitől hiteles? Hogy kiegészítik egymást, hogy föltételezik és teljessé teszik egymást. Vagyis a teljességet csak a másik lélek fél ismerete és meglétének elfogadása adja. Ami persze nem jelenti értékrendjének az elfogadását is! Hiszen az erkölcsi értékrend nem a nem-tudáson, hanem éppen a tudatos elutasításon alapul, ezt Táborny Elemér tudja, az asztalos inas azonban csak idővel sejt meg valamit belőle.

A társadalomrajz némiképp sápadtabb, mint az erkölcsrajz. De csak némi képp... Vagy inkább áttételesebb, kevésbé mozgatója a történeseknek. Az erkölcsi jó és rossz pontosan szétválasztódik, a társadalmi jó és rossz híven követi ezt a hasadást. De megmarad az impresszionista, illetve a naturalista stílus- és környezetrajz határán. Elemérben (Babitsban, a kortársakban, az utódokban) azért persze fölmerül a logikus következtetés, hogy ha jó és rossz, igazságos és igazságtalan így egybefonódik, akkor hogyan mozgathatja más indulat és logika a szakadék ellentétes oldalán állókat. Elemér elfogadja alteregójának a névtelen asztalosinas-díjnokot, a saját kivételezett helyzetéért éppen vele szemben érez némi lelkifurdalást (na, nem nagyot!), kettejük kapcsolatán érti meg az esélyegyenlőség illuzórikus voltát. Ezt a társadalmi feszültséget azonban a magánember személyes, érzelmi prizmáján keresztül látja.

A pszichológus urak számára ugyanúgy föladta a leckét Babits tanár úr, mint a detektívregény-író urak és a kritikus urak számára. Ismert ugyan a modern pszichiátriában a lélek hasadása, akár több alakra is, de ezek a lélekrészek mindannyiszor egy testben laknak, és többnyire nem tudnak egymásról, vagy ha tudnak, azt nem tudják (nem ismerik el), hogy ők egyazon lélek más-más részei volnának. Két testre pedig aligha valószínű, hogy hasad az egy lélek!

De hát *A gólyakalifa* nem lélektani mélyinterjú, nem baleseti jegyzőkönyv (bár utólag, a földerítetlen bűnügy szempontjából visszatekintve, akár az is lehetne). Sokkal inkább a lélek öntörvényűségét sugallja, a lélek szabad és szuverén mozgását, a lélek és a személyiség alkalmi azonosságát és alkalmi elkülönülését. A jó és a rossz etikai, a szép és a csúf esztétikai megítélése általában (mondom: általában) nem képezi vita tárgyát – a követett út, a kitűzött cél, a választott módszer azonban gyakran esetleges. A hibátlanul működő etikai norma- és értékrendszeren belül is. És a kezdetben ártatlan eltérés ijesztő távlatok és tévutak felé vezet. A megítélésnél ne óvatoskodjunk, Elemér minden rokonszenvűnket megérdemli (meg irigységünket is!), nyilvánvalóan ő képviseli mindazt, amit egy tisztességes regényhősnek és egy tisztességes olvasónak képviselnie kell. De ne feledjük, eldugott asztalos inasok, szégyellt díjnokok minden családban, minden biográfiában ott sompolyognak, készülünk föl fogadásukra, számítsunk tolakodó megjelenésükre, hiszen ők túlságosan is jól ismernek bennünket! Ki tudja, honnan?

Nem hallgathatom el rossz érzésemet. *A gólyakalifa* Táborny Elemérjének testében, lelkében, tudatában ugyanolyan alig észrevehetően jelenik meg, indul burjánzásnak, majd jut pusztító fölényre a tudatalatti gonosz, mint Babits Mihály testében néhány évtizeddel később a pusztító rákbetegség.

